

האיסור לאמורא לחלוק על תנא

אמי וכיזי (קב"ש הכל) הנה?

ב"ד גדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך ודנו דין ועמד אחריהם ב"ד אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותו הרי זה סותר ודן כפי מה שנראה בעיניו שנאמר אל השופט אשר יהיה בימים ההם אינך חייב ללכת אלא אחר בית דין שבדורך.

(רמב"ם הלכות ממרים ב/א)

...ואם תאמר אם כן אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי, דהא בכל דוכתא מקשינן לאמורא ממתניתין או מברייתא וצריך לומר אנא דאמרי כי האי תנא ואם לא יאמר כן קשיא ליה, וכפי דברי רבינו הרשות נתונה להם לחלוק על דברי התנאים. ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלוקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת התלמוד שמיום שנחתם לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליו.

(כספ-משנה הלכות ממרים ב/א)

והנה יש להעיר ע"ז, דאם כן הוא כאשר כתב הכ"מ, איך לא הוזכר ענין גדול ונורא כזה, בכל הש"ס בבלי וירושלמי, דבר שהוא היסוד ההוראה שקבלו על עצמם שלא לחלוק על המשנה, ואח"כ קבלו כן על הגמרא, ולכל זה אין זכר ושורש לכאורה. ("דור רביעי" בהקדמה, רמ"ש גלזר)

...ע"י היתר כתיבה עשו מתושבע"פ תורה שבכתב, דהיינו שאסרו ידי הבי"ד הבאים אחריהם שלא לחלוק על דרשתם והכרעתם, רק לפרש דבריהם כמו שמפרשין תושב"כ. ואין אנו צריכים לדחקו של הכ"מ ז"ל, דאפשר דבשעת חתימת המשנה וחתימת התלמוד קבלו עליהם שלא יבא דור שאחריהם לחלוק, כי בהאי כתיבה בעצמו מונח האי קבלה, שלא לחלוק על מה שקבעו בכתב וגבלו הראשונים.

("דור רביעי" בהקדמה, רמ"ש גלזר)

קיבוץ כל חכמי ישראל שהיה בשעת חתימת המשנה וחתימת התלמוד היה להן הדין של סנהדרי גדולה בלשכת הגזית שא"א לחלוק עליהן אף אילו היו גדולין מהן בחכמה, וא"כ נמצא עוד דין מיוחד שא"א לחלוק בשום אופן על הסכמת המשנה והגמ'.
(קובץ ענינים, עמ' ר, ר"א וסרמן הי"ד)

מצאנו (קצת הכל) הנה?

מה שכתב מרן הכסף משנה שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו עליהם דורות האחרונים שלא יחלוקו על הראשונים, וכן עשו ג"כ בחתימת הגמ' שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליה, לא עשו כן בלי סבה וטעם, אך עשו זאת מצד האמת שגזור עליהם כך על פי חוקי החכמה יען כי אז אחר חתימת המשנה נראתה חסרון החכמה וידעו והכירו, כי ירדו כמה מעלות אחרנית מחכמים הראשונים וכן אחר חתימת הגמרא ניכר ונראה מיעוט החכמה נגד חכמי התלמוד, לכן מצאו את עצמם מחוייבים שלא יחלוקו אלה על חכמי התלמוד הראשונים ולא אלה על חכמי התלמוד האחרונים מפני גודל השגתם בתורה שמנצחת ומבטלת את דעתם.

(תוקף התלמוד, יד ע"ב, ר"צ מרגרטון)

האמת בזה שדור שאחר המשנה ראו את מיעוט הלבבות נגד בעלי המשנה וידעו לבטח שהאמת לעולם עם הראשונים, ואחרי שידעו אמיתת הדבר שאי אפשר שישגו הם האמת מה שלא השיג אחד מן התנאים, לא היו רשאים לחלוק והיו רק שונים את כל דברי התנאים שקדמום. וגם מחתימת התלמוד בטלו דברי אמורא שאמר מחמת העלמת דברי התנא, ורק רב ברוחב לבבו לא נתבטלו דבריו. וכל הסכמותיהם היה בהשגחת הבורא ית' ובהופעת רוח הקדש וכבר הסכים הקב"ה על ידן כדאמר ב"מ פ"ו א' רבי ור"נ סוף משנה וכן היה בדור של חתימת התלמוד. וכן אמרו שם רבינא ור"א סוף הוראה. ומש"כ מרן שקבלו כן, לא טובה וחסד עשו עם הראשונים, אלא האמת חייב אותם, כי איך נעשה על דעתנו אם ידענו שדעתנו קצרה והאמת אין אתנו.

(הערות החזו"א על קובץ ענינים, אות ב)

דבר פשוט ג"כ כי האמוראים לא הגיעו לגודל מדרגת התנאים חכמי המשנה והברייתא, וכן הוא בכל הדורות כי האחרונים לא הגיעו למדרגת הראשונים, וע"כ לא יוכל האמורא לחלוק על התנא כי אינו בר פלוגתיה. ויותר מזה מצינו גם בתנאים עצמן פ' ד' אחין דכ"ח ברש"י ד"ה ואי אב"ה והא ל"ל דטעמא דנפשיה קאמר דלאו בר פלוגתיהו דב"ש וב"ה הוא עכ"ל. וכן נמצא בגמ' גם באמוראים דפרכינן מראשוני האמוראים על האחרונים משום דלאו בני פלוגתיהו נינהו. ואף שמבואר ברמב"ם שב"ד קטן יוכל לחלוק על הגדול, על כרחך צ"ל דהיינו דוקא שלא יהא המרחק במדרגתן זמ"ז יותר מדאי באופן מופלג, ובודאי אין להעלות על הדעת שהקטן שבקטנים יוכל לחלוק על הגדול שבגדולים, ולפי"ז לכאורה קושית הכ"מ ל"ק שהאמורא יוכל לחלוק על התנא דהא אינו בר פלוגתיה כמו שהתנא האחרון אינו בר פלוגתיה דב"ש וב"ה כנ"ל...

(קובץ ענינים, עמ' קצט, ר"א וסרמן הי"ד)



מש"כ החזו"א שהדור שאחר המשנה ראו את מיעוט הלבבות וכו' וידעו לבטח שהאמת לעולם תמיד עם הראשונים וכו'... תמוה מאוד. היאך קרה הדבר פתאום בדור אחד. והלא אמורא אחרון רשאי לחלוק עם אמורא שקדם לו כמה דורות. וכמו"כ, תנא אחרון חולק על תנא שקדם לו כמה דורות. ורק אמורא על תנא אינו חולק אפילו לא קדם לו אלא דור אחד. וכמו"כ לעניין ראשונים ואחרונים. הנה ראשון יכול לחלוק על ראשון שקדם לו דורות הרבה. וכמו"כ אחרון חולק על אחרון שקדם לו מאות בשנים. ואילו אחרון על ראשון הסמוך לדורו אינו יכול לחלוק...

(דרשות בית ישי, סימן טו, הרב שלמה פישר)

... אבל באמת אין כלל בלי יוצא מן הכלל, דהא ידוע ומוסכם גם בדורות של אחר חתימת התלמוד שחכמי הדורות האחרונים לא הגיעו אף לקרסולי הדורות הראשונים מ"מ ידוע ג"כ יוצאים מן הכלל בזה, כמו שהעידו הראשונים ז"ל על רבינו האי גאון שהיה גדול הגאונים אף שהיה אחרון להם בזמן, וכן ידוע מה שאמר הגר"ח מוולז'ין על רבו הגר"א שאולי היתה מדרגתו כהרמב"ן והרשב"א, וא"כ היה הגר"א במדרגתו גדול יותר מהרבה דורות שקדמוהו. ואם נאמר דהא זאין אמורא חולק על התנא הוא רק מה"ט לחודיה דאינו בר פלוגתיה, א"כ לא ננעלה הדלת בהחלט שהרי אפשר שימצא אחד מאלף בין האמוראים אשר יסכימו עליו חכמי זמנו שהוא ראוי לחלוק על תנא, ובגמ' משמע שא"א בשום אופן לאמורא יהיה מי שיהיה לחלוק על תנא ואפילו אם אפשר שהוא ראוי להיות בר פלוגתיה היינו שאין המרחק ביניהן באופן מופלג כ"כ כמו בין רוב האמוראים לרוב התנאים...

(קובץ ענינים, עמ' קצט, ר"א וסרמן הי"ד)

...וא"כ ע"כ יש עוד טעם אחר בזה שהוא דין תורה שהאמורא אינו יכול לחלוק על התנא וכן הגאונים על חכמי הגמ' אף אם היה במציאות גאון לאחר חתימת הגמ' שהכל יסכימו עליו שהוא בר פלוגתיה של חכמי הגמרא מ"מ אסור לו לחלוק עליהן, וזהו דקשיא ליה למרן הכ"מ איזה טעם יש בזה, ובודאי לא נעלם מהכ"מ כי לחלוק על מי שקדמו צריך החולק להיות בר פלוגתיה היינו שיהיו עכ"פ מסוג אחד ורוב האמוראים אינם מסוג התנאים, אבל זה הטעם לבדו אינו מספיק לנעול הדלת בהחלט בפני האמוראים, וע"ז תירץ הכ"מ שהיתה קבלה מיוחדת בשעת חתימת המשנה וכן בחתימת התלמוד שלא לחלוק עליהן. ולקוצר דעתי אינני מבין תירוץ הכ"מ אינני מבין דעת הכ"מ בזה מה ענין קבלה לכאן דאטו משום נדר אתינן עלה כמו שאר קבלה של מצוה, ואנכי הוספתי לומר שקיבוץ כל חכמי ישראל שהיה בשעת חתימת המשנה וחתימת התלמוד היה להן הדין של סנהדרי גדולה בלשכת הגזית שא"א לחלוק עליהן אף אילו היו גדולין מהן בחכמה וא"כ נמצא עוד דין מיוחד שא"א לחלוק בשום אופן על הסכמת המשנה והגמ'.

(קובץ ענינים, עמ' קצט-ר, ר"א וסרמן הי"ד)

חתימת המשנה היה ג"כ בקיבוץ כל חכמי ישראל או רובן אשר להן הכח של ב"ד הגדול ואסור לשום אדם לחלוק עליהן בלתי אם יש גם להחולקין כח של ב"ד הגדול. ואפשר שבשעת חתימת התלמוד היה להן כח לחלוק גם על המשניות, כמו בכל ב"ד גדול שיכול לחלוק על ב"ד גדול שקדם לו אפילו אם הוא קטן מהראשון בחכמה ובמנין, אבל בין חתימת המשנה לחתימת הגמרא בין הזמנים האלו לא נמצא קיבוץ כל חכמי ישראל ביחד ולא היה להן כח של ב"ד הגדול וממילא אי אפשר להן לחלוק על המשניות שנשנו בהסכמת רוב חכמי ישראל.

(קונטרס דברי סופרים [בספר קובץ שיעורים], עמ' צז אות ו, ר"א וסרמן הי"ד)



...והדברים אסור לשומען. ולדברים האלה אין חילוק בין תנא לאמורא כלל אלא שאירע הדבר שבזמן המשנה נתקבצו חכמי ישראל כולן או רובן. ונצטרך לומר שכל דין המוזכר במשנה נמנו עליו ומצאו עליו הסכמת רוב החכמים, בין שהוזכר בשם אומרו ובין שנשנה סתם, וא"כ אם נשנה במחלוקת של יחיד ורבים, זה אות שהסכימו עליו הרבים, וא"כ אין כח לאמורא לפסוק כיחיד שבמשנה. ועוד איך פסקינן כברייטא נגד המשנה, והלא ע"כ ר"ח ור"א לא תנו רק מה שהסכימו עליהם רוב, דא"כ איך יתכן שיחלקו ברייתא ומתני'. ועוד למה לא יחלוק אמורא על תנא שבברייתא. ועוד הלא הרבה פעמים אמרינן מתני' יחידאה היא וע"כ שרבי שנה הרבה ממה שלא נמנו עליו, וא"כ לעולם אפשר לחלוק כיון שאין ידוע החלטת ב"ד הגדול הראשון. ועוד מאי האי דאמר רב תנא הוא ופליג אם הסכימו כבר הרוב על דין זה א"א לחלוק אף שהוא תנא, ואם לא הסכימו עליו רוב אף אמורא יכול לחלוק. ועוד אם בזמן הגמ' בחתימתם היו יכולים לחלוק למה בטלו דברי אמורא בשביל תנא נהי דאמורא בזמנו לא היה לו כח לחלוק, אבל בזמן רור"א שפיר היו יכולין לפסוק כאמורא נגד תנא.

(קובץ ענינים, עמ' קצד, הערות החזו"א)

ומש"כ החזו"א על דברי הכ"מ, לא טובה וחסד עשו עם הראשונים, אלא האמת חייב אותם וכו'. טובה וחסד מאן דכר שמייהו. אלא הקבלה היתה כדין לעשות סייג וגדר לתורה, וכדרך כל הקבלות וכמו שהבאנו לעיל מדברי הריב"ש בשם הרמב"ן. והדברים פשוטים, שאלמלא קבלה זו הוה נפיק חורבא גדולה לתורה וכמובן...

(דרשות בית ישי, סימן טו, הרב שלמה פישר)

וחידוש גדול נמצא בחידושי הרמב"ן - ב"ב קל"א - דהא דמותבינן תיובתא מתנא לאמורא הוא רק אם דברי התנא נשנו במשנה או בברייתא, אבל אם הן בלשון מימרא אפשר לחלוק על דברי התנא, וכן כתב שם בשיטה בשם רבינו יונה "ואף על פי שאין דרך האמוראין לחלוק על התנאים, הני מילי בדבר שסיימו אותו במשנה או בברייתא" וכן נראה מלשון הגמ' גיטין דף מ"ב, מימרא הוא ומימרא לרביא לא ס"ל, ופירש רש"י מימרא בעלמא היא ואינה לא משנה ולא ברייתא. ונראה טעם החילוק הזה, משום דמשינות וברייתות נסדרו בהסכם כל חכמי הדור, [וזוהו טעם מ"ש בתוס' דדין מחלוקת ואח"כ סתם אינו תלוי בסידור המשנה שסידר רבי אלא לפי הסדר ששנה לתלמידיו, היינו דכח סתם משנה אינו מפני הכרעתו של רבי דמאי אולמא דרבי משאר תנאי אלא מפני הסכמת כל חכמי הדור שלמד עמהן] אבל מימרא נאמרה על דעת עצמו של התנא שאמרה, ולפי"ז נמצא דהחילוק אינו בין תנאי לאמוראי אלא בין משנה וברייתא למימרא.

(קובץ שיעורים, בבא-בתרא, אות תרל"ג, ר"א וסרמן הי"ד)

שאלתי מכ' מו"ר הגר"ח הלוי זצ"ל מבריסק, והשיב, דבאמת גם אמורא יש בכוחו לחלוק על תנא, והא דמותבינן תיובתא מתנאי לאמוראי, הוא משום דאמורא אינו חולק על תנא, ואילו ידע דברי התנא לא היה חולק עליו, אבל במקום שחולק להדיא, אפשר להיות הלכה כמותו עכ"ד, ונראה מוכח כן ממה שנמצא בגמ' בכמה מקומות שאמרו האמוראים על משנה זו אינה משנה.

(קובץ שיעורים, בבא-בתרא, אות תרל"ג, ר"א וסרמן הי"ד)

ועם כל זה נתמעטו הלבבות מרוב הצרות והוצרכו האחרונים לחבר אחריו דרך ביאור והרחבה, לפעמים דרך סתירה ותקון, כשהיו חכמי הדור מסכימים לכך ממה שרואים בה קושיא חזקה... כמו שאמרו... מתניתין יחידאה היא... סמי מכאן כך וכך... אינה משנה... חסורי מחסרה... לאו תרוצי מתרצת לה תריץ ואימא הכי. וכן הרבה כיוצא באלו, כמו שנעשה אף אנחנו לראשינו ולזקיננו הקודמים לנו ועוברים לפנינו ועל ראשינו. וכמו שאמרו דרך כלל (חולין ז' ע"א) מקום הניחו לנו וכו', כלומר שאין השלימות נמצא בנבראים אף במובחרים שבהם, עד שלא יהו אחרונים רשאים לחלוק עמהם בקצת דברים.

(המאירי, סדר הקבלה, הוצאת מכון אופק, עמ' 103)

מדברי רבינו משמע ש'סמי מכאן', 'חסורי מחסרא', 'תריץ ואימא הכי' וכדומה, אינם שיחזור הכוונה המקורית של דברי התנאים, אלא מחלוקת על דבריהם דרך 'סתירה ותקון' - וחידוש הוא. השווה, למשל, הביאורים ל'חסורי מחסרא', שליקט י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 595 ולהלן, הרואים ב'חסורי מחסרא' גהה או פירוש. דברי רבינו דומים למובא שם מס' פאת השולחן על הגר"א: 'והיה יודע כל חסורי מחסרא שבתלמוד בשיטותיו, דלא חסרה כלל בסדר שסידר רבינו הקדוש המתני' ולא אורחא שחיסר דבר, רק דרבי ס"ל כחד תנא, דאליביה סתמה, ולא חסר כלל אליביה, וגמ' ס"ל כאידך תנא, ואליביה קאמרה הגמ' חסורי מחסרה וה"ק'. אלא שלדעת רבינו, חולקים האמוראים גם בלי תנא הסובר כמותם, מפני שאין השלימות נמצא בנבראים, אף במובחרים שבהם, עד שלא יהו אחרונים רשאים לחלוק עמהם בקצת דברים'.

(הערות וביאורים של ש"ז הבלין [בשם רד"ס] על סדר הקבלה שם)

ובזה תבין עניין הדוחקים והאוקימתות שעושים האמוראים כשמקשים עליהם מדברי התנאים, שרבים תמהו ע"ז. דהואיל והאמוראים יודעים שהאמת עמהם ורק האיסור לחלוק הוא העומד בפניהם, לכן דוחקים בלשון התנאים להתאים דבריהם עם האמת. (איברא דהרי"ף והרמב"ם נוהגים לדחות אוקימתות ודוחקים אלו מהלכה. וכלל בידם, דאשינויי ודחויי לא סמכינן. אבל בעהתנו"ס והמרדכי והרא"ש וסייעתם לא הסכימו לזה. ולמש"נ טעמם מובן). וכך נוהג החזו"א בעצמו עם לשונות הראשונים.

(דרשות בית ישי, הרב שלמה פיישר, סימן טו)

אבל אין בכל הבריתות הללו כמתק לשון המשנה, ולא כסדר עניניה וקיצור לשונה, ולפיכך נעשית היא העיקר, כלומר המשנה, וכל אותם חיבורים טפלים לה, והיא החשובה בעיני הכלל, ובהשוואה לאותם החיבורים ראוה בנות ויאשרוה, מלכות ופילגשים ויהללוה (שה"ש ו:ט), וכל מי שעמד אחריו ואחרי החבורה הנכבדה, לא היתה מטרתו אלא להבין דברי המשנה, ולא חדלו דור אחר דור מלעיין בה ולפרשה. (הקדמה לפיהמ"ש לרמב"ם, מהדורת ר"י קאפח, עמ' לד)

נמצא, שהופעת ספרי המשנה והתלמוד – חיבורים מקיפים וכוללים, מכוונים ומדויקים בלשונם ובסגנונם ומסודרים יפה – התפשטותם והתקבלותם בכל ישראל גרמו להם להיעשות לספרים החותמים את ההלכה, והם-הם שהביאו ליצירת חלוקה בין התקופות. חכמי המשנה לחוד והחכמים שלאחריה לחוד, חכמי התלמוד לחוד והחכמים שאחרי לחוד.

עקרון אי-המחלוקת שיצא מתוך אותה התפשטות והתקבלות של החיבורים החתומים נשען על נוהג החכמים שכך התייחסו אליהם, וכוח מנהג זה יפה כמנהג חשוב וגדול שהונהג על-ידי כל גדולי חכמי ישראל, והרי הוא בכלל המנהגות שאין בית-דין אחר, ואפילו גדול, יכול לבטלם, מאחר שנתפשט בכל ישראל. כוח זה בכללותו קובע, שאין להוסיף עליהם ואין לגרוע מהם, ולא לשנות בהם דבר, אבל אין פירושו שכל משנה ומשנה או כל דין ודין שהובאו במשנה ובתלמוד הם הלכה פסוקה...

עוד נמצא, שעקרון אי-המחלוקת אינו בתחום האישי, בהערכת עמידתם של חכמים, אלו כנגד אלו, אלא של חכמים לעומת חיבורים – ספרי המשנה והתלמוד. אם ימצאו, דרך משל, דברי תנא שלא במשנה (כולל הברייתות המוסמכות שנשנו ונתקבלו בבתי-המדרש), אין הם בכלל הדברים שאין לחלוק עליהם. כוח דברי תנא שאינם במשנה או בברייתא מוסמכת הוא כ'מימרא'. דברים שהובאו בתלמוד בלשון-פתיחה של 'תא שמע' אמרו עליהם שם: 'מימרא היא ומימרא לרבא לא סבירא ליה' (גיטין מב ע"ב), ויש שההבדל בין שתי לשונות בתלמוד במסירת דברי תנא הוא אם נמסרו כמתניתא או כמימרא: 'אמר רב נחמן אמר שמואל משום אבא שאול...', ו'איכא דאמרי מתניתא אבא שאול...' (כתובות פז ע"א).

(על 'החתימה הספרותית' כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה, ש"ז הבלין, בתוך הקובץ: מחקרים בספרות התלמודית. עמ' 181-182)